

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

mile_lasic@yahoo.com

UDK 323.1

Pregledni članak

PLEDOAJE ZA DEVIKTIMIZACIJU I SINTETIČKO PAMĆENJE

Sažetak

U kulturama u kojima se svjesno njeguje zaborav u skupnim pamćenjima, neminovno se završava u (samo)viktimizacijama i viktimo-transagresijskim narativima i politikama. Na temelju „kulture selektivnog sjećanja“ (Ivica Šarac) ne završava se, pak, samo u „građanskim ratovima sjećanja“ (Todor Kuljić), nego i u oružanim sukobima. Bilo individualno bilo skupno, pamćenje je veoma složen psihološko-sociološki proces kojemu potpunost nije cilj u najvećoj mjeri. Dapače, pamćenje uvijek počiva na manje ili više „rigidnu izboru“. Otud i jest „kultura zaborava“ drugi pol „kulture sjećanja“. Vrijedi, ipak, pravilo da što je politička kultura više izraz pretpolitičkih stanja ili tranzicijskih trauma to mitovi imaju značajniju funkciju pa „mentalne slike postaju ikone“, priče postaju mitovi koji odvajaju historijsko iskustvo od konkretnih uvjeta njegova nastanka i preoblikuju ga u izvanvremenske pripovijesti (Aleida Assmann, *Der lange Schatten der Vergangenheit*). Zbog toga i jesu svi nacionalizmi u BiH (i u okruženju) tako malo zainteresirani za tzv. sintetička pamćenja, za kozmopolitizaciju identiteta i ambijenata putem transnacionalnih pulsacija i umreženja. Pa ipak, krajnje je vrijeme prestati s unitarnim tlapnjama o BiH ili s lažima da je BiH prijemom u UN postala i „političkom zajednicom“, dakako i sa secesionističkim snovima o „državi u državi“ te prionuti projektu stvaranja uljuđene političke zajednice u BiH uz uvažavanje sviju identiteta, uključujući položaj ko-nacija. Pretpostavka za političku zajednicu u BiH je, također, deviktimizacija kako bi se pristupilo kozmopolitizaciji i identiteta i ambijenata. Dakako, taj se projekt temelji i na konsenznoj političkoj kulturi. U toj je mjeri ovo i izravan pledoaje za „kompozitnu integralnost“ (Ivan Lovrenović) u BiH. U svijetu, za koji se tek treba izboriti, definitivno bi postala neprihvatljivima i sva kulturološka i političko-pravna nasilja, bilo secesionističkih bilo centralističkih provenijencija. U tim se koordinatama kreće, dakle, ovaj pledoaje za deviktimizaciju i sintetičko pamćenje.

Ključne riječi: viktimo transagresijski narativi i politike, prokletstvo selektivnog pamćenja, pledoaje za deviktimizaciju i sintetičko pamćenje

A PLEAD FOR DEVICTIMISATION AND SYNTHETIC MEMORY

Abstract

Cultures that consciously cherish oblivion of collective memory necessarily end up in (self) victimisation and victimo transgressional narratives and politics. Following a „culture of selective recollection“ one does not only end in „civil memory wars“, but in armed conflicts as well. Be it individual or collective, memory is a very complex psycho-sociological process not having in mind utter completeness. It is, on the contrary, always founded on a more or less „rigid choice“. Therefore „the culture of oblivion“ is a counterpart of „culture of recollection“. None the less, the following rule applies: the more the political culture is an expression of prepolitical states or transitional traumas, the more important function do myths have. „Mental images become icons“, stories become myths that separate historical experience from concrete conditions of its emergence and transform it into timeless tales. Because of this reason, all nationalisms in BiH (and in surrounding countries) are so little interested in so called synthetic memory, for the cosmopolitization of identity and ambients through transnational pulsations and networking, and networking. Yet, it is time to stop with unitarian idle tales about BiH or with lies that BiH has, entering UN, become a „political community“. It is also time for the secessionist dreams about a „state inside a state“ to end and start working on a project of a civilised political community in BiH, respecting all identities, inclusive attitudes as co-nations. One other presupposition for a political community in BiH is devictimisation, so the processes of cosmopolitization of identities and ambients can begin. This project is, of course, founded on the political culture of consensus. In that manner this is a direct plea for „composite integrality“ in BiH. In a world we still need to fight for, every cultural, political or jurisdictional violence would of course be unacceptable, whether they came from a secessionistic or a unitaristic side. In these coordinates is this plea for devictimisation and synthetic memory set.

Key words: victimo-transgressional narratives and politics, the curse of selective recollection, a plea for devictimisation and synthetic memory

Ne mora se biti neomarksist da bi se uvidjelo kako sve države ovoga svijeta rade na tzv. nacionalnom pamćenju putem vlastitih sustava moći (vojska, policija, obrazovanje, kultura, mediji...), a ni postmodernist da bi se pojnilo kako su propitivanja i dekonstrukcija načina njihova rada *sine qua non* bilo kojeg ozbiljnog bavljenja fenomenom selektivnoga sjećanja. Bilo individualno bilo skupno (kolektivno, korporativno), pamćenje je složen psihološko-sociološki proces kojemu potpunost nije cilj u najvećoj mjeri, nego uvijek počiva na manje ili više „rigidnu izboru“. Doduše, individualno je pamćenje priča za sebe jer je uvjetovano i psihološkim strukturama pojedinca, ali ovdje se o tome i ne propituje, nego je riječ o onome što je u pravilu rezultat manje ili više rigidna izbora što uvesti u institucionalnu memoriju, a što čim

prije potisnuti u zaborav. Otuda i jest „kultura sjećanja“ kontrapunkt institucionaliziranu, pa i implicitnu radu na zaboravu, čiji je krajnji rezultat „kultura zaborava“.

Na temelju razumijevanja metodološki važne sintagme Aleide Assmann „rad na nacionalnom pamćenju“¹ u ovom se radu pozornost usmjerava na organizirana filtriranja i selekcioniranja mnoštva činjenica i njihovo sintetiziranje u udžbenicima povijesti, dakle, na uobičajene metode i postupke u svakom obrazovnom sustavu, koji se mogu označiti viktimizacijom i svjesnim odustajanjem od viktimologije, to jest od dostojanstvena odavanja počasti žrtvama te tako i definitivno i od deviktimizacije i narativa i politika.

Problemi se ne rješavaju, nego se umnažaju ili odgađaju u nedogled ako se u pojedinim kulturama „rad na nacionalnom pamćenju“ temelji na ciljano odnjegovanu selektivnu pamćenju koje unaprijed podrazumijeva zaborav ružnih dijelova vlastite povijesti ignorirajući time potrebu za tzv. sintetičkim pamćenjem. Iako nije predmetom posebnog propitivanja u ovome radu, nije nevažno naglasiti i hipotezu da se na ovaj način odustaje od stvaranja i temeljne pretpostavke za političku zajednicu, jednonacionalnog ili višenacionalnog karaktera, kao u BiH, jer u društvima u kojima se odustalo od deviktimizacije, odustalo se i od kozmopolitizacije, i od identiteta i ambijenata, i od konsenzne političke kulture. Iskustva onih kultura i zemalja koje još nisu ozdravile, izravno potvrđuju da „selektivna sjećanja“ vode izravno u (samo)-viktimizacije, a potom i u viktimo-transgresije, što je predvorje i za revizije povijesti umjesto kritičkoga nadvladavanja prošlosti.²

I u knjizi Todora Kuljića *Kultura sećanja* znalački se veli:

Srećni ljudi imaju loše pamćenje i bogato sećanje. Drugim rečima, kritični su prema grupnim i ideološkim slikama prošlosti i kadri da izgrade samostalni odnos prema istoriji. Bez pamćenja svakako ne bismo mogli zamisliti vreme. Međutim, pamćenje svesno i nesvesno iskrivljava ono što se ne može vratiti. U sećanju prošlost nije mrtva, već upotrebljiv i aktivan sadržaj. Upravo u tome leže i mogućnosti manipulacije. Kritička kultura sećanja nastoji da pokaže uzroke i obrasce raznovrsnih potreba prošlosti... Drugim rečima, kako se i zašto zaboravlja ono što je za vladajuće grupe nekorisno, ali i ono što je za grupu nefunkcionalno, a za pojedinca nelagodno? Rečju, treba demistifikovati selektivno pamćenje i organizovani zaborav.³

„Reorganizirani zaborav“, nazovimo ga tako, metodološki je jednako važna konvencija kao i „kultura selektivnog sjećanja“, sintagma koja se našla već u naslovu važne knjige Ivice Šarca, koji se odgovorno i znanstveno pozabavio trima valovima zločina u Hercegovini u prvih šest mjeseci postojanja NDH.⁴ Na temelju kritički propitanih sadržaja u knjizi se mogu očekivati i daljnja ozbiljna istraživanja tzv. tam-

¹ Vidi Aleida ASSMANN, *Rad na nacionalnom pamćenju*, Beograd, 2002.

² Vidi Mile LASIĆ, *Kultura sjećanja*, Sarajevo, 2011.

³ Todor KULJIĆ, *Kultura sećanja*, Beograd, 2006., str. 302.

⁴ Vidi Ivica ŠARAC, *Kultura selektivnoga sjećanja: Hrvati Hercegovine i Nezavisna Država Hrvatska*, Mostar, 2012.

nih mrlja u vlastitoj nacionalnoj povijesti i kulturi, ili u povijesti regije jugoistoka Europe, kako bi se posvuda umjesto viktimoloških pristupa i narativa u „radu na nacionalnom pamćenju“ pristupilo uvođenju ozbiljnijih znanstveno-istraživačkih pristupa i sadržaja u obrazovnim sustavima.⁵

Na žalost, kao da se od ovakvih i sličnih ambicija odustalo na prostorima bivše Jugoslavije upravo u danima dok se u civiliziranu svijetu s velikim pijetetom obilježavala 70. obljetnica pobjede nad fašizmom, odnosno kraj Drugoga svjetskoga rata. Dovoljno je usporediti govore političkih i vjerskih prvaka iz ove i od prije 20 godina i uvidjeti ogroman korak unazad.⁶ Inače, uvriježena je praksa da se ova obljetnica u zapadnom svijetu obilježava 8. svibnja jer je Hitlerov general Wilhelm Keitel potpisao bezuvjetnu kapitulaciju neposredno prije ponoći 8. svibnja 1945. Ali, u tom je trenutku po moskovskom vremenu bio već 9. svibanj pa se u dijelovima svijeta, u kojemu vrijeme teče po moskovskim mjerilima, i dalje obilježava ovaj datum na isti način kao i svih proteklih 70 godina. Inače, kraj II. svjetskoga rata uslijedio je tek nakon nuklearnog razaranja Hiroshime i Nagasakija i bezuvjetne kapitulacije Japana 2. rujna 1945. U bivšoj SFRJ rat je službeno trajao do 15. svibnja 1945. pa se taj datum obilježavao kao „Dan pobjede“ do disolucije SFRJ, odnosno do njezina krvava hropca u ratovima o kojima ne postoji ni približno isto mišljenje u pojedinim zemljama sljednicama bivše SFRJ. I u vezi s disolucijom SFRJ vode se nepomirljivi „građanski ratovi sjećanja“, kao i o „Danu pobjede“ iz svibnja 1945. godine.

Ovo je vrijeme svojevrstan otvoren laboratorij za istraživače „rada na nacionalnom pamćenju“ što je, u neku ruku, iznimno izazovno iako povezano s rizicima jednodimenzionalnih pristupa u kojima nužno strada istina kompleksnije naravi. Nastupilo je vrijeme u kojem je moguće o svemu govoriti i bez uvažavanja povijesnih okolnosti i činjenica što je i dovelo do „građanskih ratova sjećanja“⁷, koji nisu povoljan ambijent za utvrđivanje objektivnih činjenica. Dapače, u vremenima kada se konačno isplakuju i javno neisplakane suze, malo je onih koji se trude oko tzv. sintetičkih pamćenja koja su pretpostavka kritičkoj kulturi sjećanja i kritičkom nadvladavanju prošlosti. Oni koji se, unatoč tomu, trude oko dekonstrukcija viktimoloških narativa

⁵ Vidi Mile Lasić, *Prokletstvo kulture selektivnog sjećanja*, Sarajevo, 2015.

⁶ Hrvatski portal *Autograf.hr* je 31. svibnja 2015. objavio pismo (posredstvom IKA-e), koje su u Zagrebu, 1. svibnja 1995. godine potpisali: Franjo kard. Kuharić, nadbiskup zagrebački, predsjednik HBK Srećko Badurina, biskup šibenski, potpredsjednik HBK Anton Tamarut, nadbiskup riječko-senjski, Ante Jurić, nadbiskup splitsko-makarski, Marijan Oblak, nadbiskup zadarski, Ćiril Kos, biskup đakovačko-srijemski, Slavomir Mikloš, vladika križevački, Antun Bogetić, biskup porečki i pulski, Slobodan Štambuk, biskup hvarski, Josip Bozanić, biskup krčki, Želimir Puljić, biskup dubrovački, Ivan Prenda, nadbiskup koadjutor zadarski, Đuro Kokša, pomoćni biskup zagrebački, Marin Srakić, pomoćni biskup đakovačko-srijemski, Juraj Jezerinac, pomoćni biskup zagrebački, Marko Culej, pomoćni biskup zagrebački, Marin Barišić, pomoćni biskup splitsko-makarski. Iako pisano u ratnim uvjetima, ono je nadmoćno svim aktualnim priopćenjima HBK ili pojedinačnim izjavama ljudi s ovoga popisa 20 godina poslije.

⁷ Vidi T. Kuljić, *n. dj.*

i politika kako bi „rad na nacionalnom pamćenju“ bio smislen, i nisu drugo nego Don Quijotei!

I u još jednoj važnoj knjizi Aleide Assmann *Duge sjenke prošlosti*⁸ upozorava se na to da cilj pamćenja, bilo ono individualno ili skupno, kolektivno, nije postizanje potpunosti u najvećoj mjeri - ono je uvijek selektivno i počiva na manje ili više „rigidnu izboru“. Zaborav je konstitutivan dio i individualnoga i kolektivnoga pamćenja, veli Aleida Assmann, profesorica na Sveučilištu Konstanz (Egipćanka rodom), koja se zajedno sa svojim suprugom, profesorom egiptologije Janom Assmannom (punim imenom Johann Christoph Assmann) ubraja u red respektabilnih istražitelja mehanizama „kulture zaborava“.

Slijedeći metodološke naputke Aleide i Jana Assmanna, smije se ustvrditi da što je kultura više izraz pretpolitičkih stanja ili tranzicijskih trauma, to mitovi imaju značajniju funkciju pa se u tom kontekstu mogu i razumjeti, ali ne i opravdavati politike koje vješto manipuliraju osobama i događajima iz povijesti, primjerice podizanjem spomenika. Mentalne slike postaju ikone, ustvrdila je profesorica Assmann, pa priče postaju mitovi koji odvajaju historijsko iskustvo od konkretnih uvjeta njegova nastanka i preoblikuju ga u izvanvremenske pripovijesti koje se prenose s generacije na generaciju sve dok za takvim čim dominantni narativi i politike imaju potrebe.

Posebno se čini važnim njezino upozorenje da ljudska psiha ima vrhunsku sposobnost izmišljanja kada treba oformiti i razviti strategije obrane od krivice. U eseju *Pet strategija potiskivanja* profesorica Assmann ustvrdila je kako je opravdavanje primaran oblik odbacivanja krivice. Manifestacijski su mu oblici različiti, ali je ambicija podjednaka. Tko želi rasterećenje ili oslobođanje od krivnje, veli izrijeком dr. Assmann, nerijetko bira prijekor, odnosno prelazi u napad jer je, navodno, napad najbolja obrana. Njezinoj se prosudbi može samo dometnuti da se na ovaj način odgađa suočavanje s prošlošću i proces ozdravljenja u kulturi i zemlji kojoj se pripada. Po svim raspoloživim kritičkim uvidima i u BiH i u regiji jugoistoka Europe upravo su u tijeku kontrolirani procesi implicitnog i eksplicitnog opravdavanja vlastite krivnje zbog čega se i govori o vlastitim žrtvama i krivnjama drugih!

U ovoj se knjizi Aleide Assmann u poglavlju „Europa kao zajednica sjećanja“ upozorava da je nacija kao referenca kolektivnog identiteta na mnogim mjestima došla u krizu „pri čemu je tendencija ka cijepanju nadolje trenutno snažnija od tendencije ka ujedinjavanju nagore“. Ergo, separatistički je trend u svijetu markantniji od integracijskoga. Pri tome ugledna autorica upozorava na procese u SAD-u, gdje su „nacionalni mitovi i vizije izgubile boju i snagu uvjerljivosti, i tako upraznili mjesto za etničke identifikacije.“⁹

⁸ Vidi Aleida ASSMANN, *Duga senka prošlosti*, Beograd, 2011.

⁹ Mile LASIĆ, „O traumi osobnih i skupnih identiteta“, u: *Pravda, mir, stvorenje na EU-areopagu*, Zbornik radova, Split, 2014., str. 139. – 161.

U krajnjoj konzekvenci riječ je o tome da tzv. *melting pot* koncepcija nacije (ili u prijevodu lonac za taljenje) uzmiče pred koncepcijom tzv. „zdjele salate“ u kojoj je „sačuvana mnogostrukost podrijetla i različitost iskustva“, veli dr. Assmann. K tomu, integracijska je snaga budućnosti opala, a prošlost je, zahvaljujući „povratku potisnutih, prešućenih i nepriznatih povijesti o patnji, postala u međuvremenu važnija za obrazovanje identiteta“, što se može preuzeti i kao metodološki naputak za razumijevanje onoga što se zbiva na jugoistoku Europe u „radu na nacionalnom pamćenju“.¹⁰

Postoji, dakako, i velika zemlja koja je u 20. stoljeću duboko potonula u barbarizam pa čak imala i tu nesreću da doživi i obje vrste diktatura i totalitarizama (tobože desne i tobože lijeve), kako bi potom ozdravila i postala, čak, prvakom kritičke kulture sjećanja i tim putem kritičkoga nadvladavanja prošlosti. U tom se smislu i ne smije ignorirati da je 31. siječnja 2015. u Berlinu umro šesti poslijeratni njemački predsjednik Richard von Weizsäcker (1920. – 2015.), koji se u cijelome svijetu pamti po ocjeni u Bundestagu točno 40 godina poslije kraja Drugog svjetskog rata, da je dan bezuvjetne kapitulacije Hitlerove Njemačke bio ujedno i dan oslobođenja Nijemaca od nacizma.

Richard von Weizsäcker je 8. svibnja 1985. godine doslovce rekao: „Osmi svibanj je bio dan oslobođenja. On nas je sve oslobodio od neljudskog sustava nacional-socijalističke nasilne vladavine.“¹¹ O „oslobođenju od nacizma“ govorili su i prije Weizsäckera umjetnici poput Heinricha Bölla i Güntera Grassa, političari poput Willyja Brandta (SPD) i Helmuta Kohla (CDU), pa ipak je tek njegov govor doživljen kao oslobađajuća istina koja je dirnula u dušu Nijemaca, a svijet pokrenula da drugim očima gleda na poslijeratnu Njemačku. A to što je upravo Weizsäckerova poruka tako snažno odjeknula među Nijemcima povezano je s tim da ju je izgovorio bivši kapetan Wehrmachta i konzervativni njemački predsjednik plemićkoga podrijetla čiji je otac u vrijeme njemačkog ministra vanjskih poslova Joachima von Ribbentropa promaknut čak u državnoga tajnika (1938. – 1943.) da bi od 1943. pa sve do kraja rata bio i diplomat pri Svetoj Stolici. Zbog svega je toga i bio osuđen na sedam godina zatvora u Nürnbergu. K tomu, tako krupnu istinu izgovorio je plemić, rođen u jednom dvorcu u Stuttgartu, gradonačelnik Berlina (1980. – 1983.), a povrh svega sin visokoga službenika u Hitlerovu aparatu, što je sve davalo Weizsäckerovoj ocjeni dodatnu težinu. Svi su u Njemačkoj znali da je bio, kao i brat mu, od prvoga dana

¹⁰ Isto.

¹¹ Mile LASIĆ, „Pomogao im je otvoriti oči“, *Autograf.hr*, 25. II. 2015., <http://www.autograf.hr/pomogao-im-je-otvoriti-oci/>; Mile LASIĆ, *Uzaludni proeuropski pledoaje*, Opuzen – Sarajevo – Zagreb, 2016., str. 11. – 14.

vojnik Wehrmachta u ratu u Poljskoj te da je već 2. rujna 1939., drugoga dana Drugoga svjetskog rata, držao u naručju mrtvo tijelo svoga brata.

Šesti njemački predsjednik Richard von Weizsäcker, zvan od milja i „Srebrni Uvojak“, bio je doista općeuvažavani svenjemački predsjednik u dvama mandatima (1984. – 1989. – 1994.), dakle i u danima mirnog ponovnog ujedinjenja Njemačke 3. listopada 1990. godine. Posrnuvši duboko „u smeđu močvaru“, SR Njemačka je – poslije „oslobođenja od nacizma“ – jednostavno imala sreće s predsjednicima i kancelarima pa se oporavljala brže nego što se smjelo nadati. Govoreći rječnikom Ericha Fromma, oporavljala se toliko uspješno da je od „bolesnog društva“ postalo „zdravo društvo“. Dakako, nije slučajno što je SR Njemačka nedavno doživjela da ju potomak preživjelih u holokaustu, glavni urednik *Židovskih novina* dr. Rafael Seligmann predloži za Nobelovu nagradu za mir.¹²

„Mladi nisu odgovorni za to što se tada događalo“, precizirao je 8. svibnja 1945. tadašnji šesti njemački predsjednik, „ali jesu odgovorni za to što se iz toga napravi u povijesti“. Iz ovoga govora još snažnije odjekuju opomene: „Tko pred prošlošću zatvara oči, biva slijep za sadašnjost“ i „ne smijemo 8. svibanj 1945. odvojiti od 30. siječnja 1933.“¹³ Dakako, riječ je o datumima koji govore o kraju i početku Hitlerove strahovlade.

Na temelju ovih Weizsäckerovih opomena nitko od Hrvata ne bi smio govoriti o Bleiburgu a da se prije toga nije s pijetetom prisjetio i sviju žrtava stradalih u sustavu logora smrti Jasenovac. I još nešto, ne smiju se odgađati dekonstrukcije vlastitoga nacizma jer je to najprezriviji sustav u ljudskoj povijesti. Svejedno je, barem u ovom kontekstu, na kojoj su strani u ratovima 20. stoljeća sudjelovali nečiji djedovi i očevi, stričevi i ujaci.

Naravno, nužno je dekonstruirati i ideologijske matrice lijevoga totalitarizma, jer je i on „neprijatelj otvorenog društva“, te svim njegovim žrtvama odati posljednji spomen! Na žalost, uslijed svega što im se događalo u 20. stoljeću i Hrvatima, i drugim narodima bivše Jugoslavije, tek predstoji mukotrpan proces samooslobađanja od iluzija fašizma i nacizma, kao i tobožnjega komunizma, u konačnici od viktimizacija i viktimotransgresija, od prokletstva kulture selektivnoga sjećanja.

Zapravo, sva su se postjugoslavenska društva zaputila drugim, a ne njemačkim putem kritičkoga nadvladavanja prošlosti. To je vidljivo i u pristupima niza važnih institucija znanosti i kulture, kao i vjerskih zajednica, koje i ne kriju da uopće nemaju

¹² Rafael SELIGMANN, „Nobelova nagrada za Njemačku“, u: Mile LASIĆ, *Uvod u znanost o politici*, Mostar, 2015., str. 295. – 297.

¹³ M. LASIĆ, „Pomogao im je...“.

ambiciju kritičkoga nadvladavanja prošlosti, pa ni budućnosti radi. Otuda su sve institucije koje u tome sudjeluju ili idejni tvorci ili izvršitelji revizije povijesti koja se odnosi upravo na Drugi svjetski rat.

U revizionističkim pokušajima posve se ciljno odustaje i od plemenite biti kulture kritičkoga nadvladavanja prošlosti po kojoj svaka žrtva, svaki ubijeni ili nastradali u bezumnim ratovima kroz povijest zaslužuje poštovanje, znak i spomen. Dakako, pri tom se smije dopustiti kulturološki, politički i povijesni revizionizam, koji bez ikakvih obzira demonstriraju pojedini povjesničari, politolozi i drugi intelektualci diljem zemalja sljednica bivše Jugoslavije. Oni koji se bave znanošću i odgovornim „radom na nacionalnom sjećanju“ ne bi smjeli dopustiti sebi ono što smiju ljudi koji su doživjeli patnje ili preživjeli koncentracijske i druge logore, kojima su sjećanja doista i postala „jedina prava domovina“.

Na tu je činjenicu, koja se tiče svih traumatiziranih ljudi, svojim potresnim sjećanjima upozorio preživjeli logoraš u nacističkim logorima, pokojni Đorđe Lebović. U njegovoj knjizi sjećanja *Semper idem...* upozorava se da izjednačavanjem žrtava bezumnih ratova, koje su „...kao i zvezde na nebu, večno nevine i večno jednake“, ne izjednačavamo ideologije i politike, nego se borimo protiv nepravde zaborava i selektivnoga sjećanja. Zaborav je, poručuje iz groba Đorđe Lebović u krasnom rukopisu koji je posthumno objavila njegova supruga, „najveća kazna koja može da pogodi ne samo pojedinca već i čitave narode“¹⁴.

No, ni Lebovićeva ni druga slična upozorenja nema tko ni čuti ni razumjeti. U Republici Srbiji 14. svibnja 2015. i sudskim se putem rehabilitirao vođa četničkoga pokreta u Drugome svjetskome ratu general „kraljevske vojske u otadžbini“ Dragoslav Draža Mihailović. Taj se fenomen i rukavac povijesti u ovoj dekonstrukciji može dobro ilustrirati uz pomoć sjajna teksta „Revizija revizije“ profesorice dr. sc. Dubravke Stojanović s katedre za povijest Filozofskog fakulteta u Beogradu. Uvažena povjesničarka piše:

Promene koje su unete u tumačenje 1941. godine u Miloševićevo vreme bile su prava ideološka slika tog vremena. Radilo se o specifičnoj smeši komunističke i nacionalističke ideologije, koja je izjednačila partizanski i četnički pokret kao antifašističke, ali zadržavajući primat partizanskom. Posle 2000. godine u udžbenike u Srbiji uneta je nova verzija svih događaja iz Drugog svetskog rata, koju možemo nazvati revizija revizije. Sada su uloge glavnih aktera rata u potpunosti izmenjene u odnosu na komunističko vreme: četnici su postali good guys, a partizani bad guys... Ono što u srpskom slučaju posebno brine jeste identifikacija sa antidemokratskim vertikalama prošlosti, a kad je Drugi svetski rat u pitanju, sa onim strujama koje su se u tom ratu našle na strani gubitnika.¹⁵

¹⁴ Đorđe LEBOVIĆ, *Semper idem: nedovršena hronika jednog detinjstva*, Beograd, 2008., str. 418.

¹⁵ Dubravka STOJANOVIĆ, „Revizija revizije: ‘1941’ u udžbenicima istorije u Srbiji“, Sulejman BOSTO – Tihomir CIPEK – Olivera MILOSAVLJEVIĆ (ur.), *Kultura sjećanja: 1941.*, Zagreb, 2008., str. 157. – 163.

Posljednja rečenica profesorice Stojanović može se i doslovce odnositi i na ambicije niza institucija kulture i znanosti u Hrvatskoj. Pitanje je samo hoće li se u Republici Hrvatskoj znati stati na vrijeme kako se ne bi otišlo toliko daleko u revizije prošlosti kao što je to u Srbiji. Možemo se bojati da nije uzalud izvršena žestoka „vatre priprema“ putem baražne ideološke vatre u medijima te da će se uskoro oformiti i zahtjevi za rehabilitaciju raznih poglavnika i doglavnika ustaškoga pokreta.¹⁶

I koliko je god vrijeme zrelo za samosvjesnu građansku, kritičku kulturu, nje nema ni na vidiku, ili je ima tek u elementarnim formama, pa se hrvatsko društvo nalazi pred ponorom koji u pravilu slijedi nakon „ratova sjećanja“. To što nije pala krv ispred crkve sv. Marka prije tjedan dana, ne znači da se ta vrsta nesreće ne može dogoditi u naelektriziranoj atmosferi u Zagrebu ili negdje drugdje. „Nešto se ružno i opasno događa ne samo u HDZ-u, nego i u širim krugovima. [...] Nevjerojatno je da nova predsjednica Republike, koja je iz grobničkog partizanskog kraja, a usto je svjetska žena, ne shvaća da je ukloniti Tita s Pantovčaka isto kao maknuti generala De Gaullea iz neke francuske institucije“, upozorio je Slavko Goldstein.¹⁷

Apsurd je time savršen jer Republika Hrvatska nije poražena zemlja u Drugome svjetskome ratu samo zbog toga što je, uz endehazijske, imala i antifašistički pokret (u sastavu NOVJ-a, dakako). Još je apsurdnije što se i 70 godina poslije Drugoga svjetskoga rata mora ponavljati da Nezavisna Država Hrvatska nije bila ni nezavisna ni država pa ni hrvatska, nego tek puki satelit talijanskoga fašizma i njemačkoga nacionalsocijalizma. Upravo je zbog toga i bila velika prijevara za velike dijelove hrvatskoga (i bošnjačkoga) naroda u BiH. K tomu, Republika Hrvatska je samo zahvaljujući svom antifašističkom pokretu, koji je oformio ZAVNOH, stekla pravo sudjelovati na I. i II. zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću i Jajcu pri formiranju buduće DFJ/FNRJ/SFRJ. Tako je kao jedna od šest jugoslavenskih republika i sudjelovala u antihitlerovoj koaliciji pa je mogla vratiti i Istru, i Dalmaciju i otočje u svoje okrilje. Već zbog toga nitko u Hrvatskoj ne bi smio podcjenjivati doprinose njezinih antifašista partizana (hrvatskih, srpskih i inih, bili ili ne bili komunisti) uspostavi Hrvatske unutar Jugoslavije.

¹⁶ O zbirci pisama koju je sastavio emigrant Mile Boban Otporaš (*Pisma Vjekoslava Maksa Luburića 1952.-1969.*, Despot Infinitus d.o.o., Zagreb, 2014., str. 1050.), odnosno kontekstu u kojemu je moguće objavljivanje bez znanstveno-kritičkih komentara, vidi više u: Mile Lasić, „Hrvatski ratovi sjećanja“, *Autograf.hr*, 22. IV. 2015., <http://www.autograf.hr/hrvatski-ratovi-sjecanja/>.

O tome, uostalom, svjedoči i najsvježiji nakladnički poduhvat Despot Infinitus d.o.o. na temelju kojeg je u nedjeljnom izdanju Večernjeg lista od 31. svibnja 2015. objavljen tzv. povijesni ekskluzivni tekst ni manje ni više nego o dnevničkim zapisima koje je Ante Pavelić pisao o susretima s Adolfom Hitlerom. Opet se nudi - kao i u slučaju Luburićevih pisama - nekompetentan i ideološki određen predgovor dnevnicima najvećega zločinca među Hrvatima, čime se i razotkriva jad i bijeda vremena u kojima živimo.

¹⁷ Opširnije o Goldsteinovim upozorenjima vidi u: Mile Lasić, „Studija slučaja (case study) o (anti)fašizmu u Hrvatskoj i među Hrvatima“, 1. IV. 2015., <http://milelasic.com/?p=1894>.

Sve navedene činjenice svjedoče kako se Hrvati ni 70 godina poslije Drugoga svjetskoga rata nisu u stanju nositi s tamnim mrljama u vlastitoj povijesti te se ne žele razlikovati fašizam i antifašizam kao pokreti u Drugome svjetskome ratu, a potom se nije u stanju objektivno progovoriti ni o zloćudnim pojavama unutar antifašizma pri kraju rata i u poraću, kada se sunovratio u državni teror u obračunima s političkim protivnicima. Jedina korist od aktualnog „građanskog rata sjećanja“ je, zapravo, u tome što je sada i posljednjem političkom slijepcu jasno da je krajnje vrijeme da i Hrvati propitaju vlastite „duge sjenke prošlosti“ (Aleida Assmann), što znači sjenke obaju totalitarizama, kako bi se barem konačno okončao Drugi svjetski rat i u Hrvatskoj.

Hrvatima je, dakle, žurno potreban iskorak u kritičkom nadvladavanju prošlosti što podrazumijeva ozbiljan diskurs i o sramotnim fašističkim zločinima, ali i o zločinima tzv. antifašističkih pobjednika u ratu i poraću (presudama bez suđenja, ubijanju stvarnih i izmišljenih političkih protivnika na tzv. križnim putovima), uključivo i u tzv. antistalinističkim obračunima. Jedno je posve sigurno, ni u Hrvatskoj ni drugdje nije vrijeme za povijesne revizije, nego za povijesne istine, za deideologizacije i konačno kritičko nadvladavanje prošlosti. Vrijeme je konačno i za deviktimizacijom i pomirenjem pa otuda ova dekonstrukcija i pledoaje za deviktimizaciju i sintetičko pamćenje! Iz tih je potreba i nemoguće ignorirati ono što se ove godine događalo uoči i tijekom komemoracije na Bleiburgu.¹⁸

Upravo zbog tog što je kontrapunkt toj vrsti „otkliznuća“ i što ilustrira protukulturu sintetičkoga pamćenja i hrvatskim sramotama i tragedijama, unutar ove dekonstrukcije mora se izdvojiti brandtovska gesta pokojnoga hrvatskoga premijera Ivice Račana na Bleiburgu 15. svibnja 2002. Čovjek i političar, i sam rođen u jednom koncentracijskom logoru, nakon što je kleknuo kod spomenika i položio vijenac, kazao je:

Odavde želim uputiti iskrenu ispriku i sućut svima onima čiji su životi na bilo koji način obilježeni tragedijom Bleiburga, koji su na bilo koji način zbog Bleiburga patili. Želim odati počast, pokloniti se s pijetetom svim žrtvama prošlih sukoba u povijesti, neovisno o tome u ime kojih su ideologija i politika zločini činjeni. Nedavno sam se poklonio žrtvama Jasenovca. Danas ovdje izražavam sućut i žaljenje zbog Bleiburga [...] Prošlost ne možemo mijenjati, ne možemo ni miriti sve one koji su sudjelovali u prošlim krvavim sukobima. Ali vrlo je važno da jučerašnji sukobi ne potiču nove i aktualne, vrlo je važno da se jučerašnja mržnja ne

¹⁸ Vidi izvrsne dekonstrukcije „mita o Bleiburgu“: Drago PILSEL, „Kolindino poklonjenje ustašama“, *Autograf.hr*, 11. V. 2015., <http://www.autograf.hr/kolindino-poklonjenje-ustasama/>; Ivan LOVRENOVIĆ, „Hrvati na Bleiburgu“, www.ivanlovrenovic.com, 18. V. 2015., <http://ivanlovrenovic.com/2015/05/hrvati-na-bleiburgu/>; kao i podsjećanja na prošlogodišnju poruku s Bleiburga dubrovačkog biskupa Mate Uzinića: „Prestanimo se već jednom ponašati kao djeca ustaša i partizana. Prestanimo jedni drugima biti neprijatelji i postanimo jedni drugima braća i sestre.“

prenosi na nove generacije želimo li čuvati i očuvati demokratsku Hrvatsku [...] Današnja Hrvatska osuđuje svaki zločin upravo zato što je građena na temeljima demokracije antifašizma, odlučnog odbacivanja svakog ekstremizma u ime kojeg su činjeni zločini svake politike, svakog totalitarizma – lijevog i desnog, crvenog ili crnog. Nesreća Bleiburga i Križnog puta velika je. Trebamo je pamtit i kao opomenu. Bleiburg je opomena i svjedočanstvo zločina koji se ne smiju ponoviti. Stoga upravo ovdje želim još jedanput ponoviti kako je važno poštivati ljudska prava, ljudske živote, i ustrajati u razumijevanju, toleranciji i miru....¹⁹

Ni prošlogodišnjeg govornika na Bleiburgu dubrovačkog biskupa Matu Uzinića ni Račana nisu, na žalost, dobro čuli i razumjeli u Hrvatskoj! Zbog toga se i mora ponavljati: ma kako je sve ružno završilo tijekom krvava rasapa SFRJ, bez subjektiviteta RH unutar SFRJ Republika Hrvatska ne bi mogla 22. svibnja 1992. godine postati članicom Ujedinjenih naroda. U svakom slučaju, ne bi mogla biti priznata unutar njezinih međunarodno priznatih granica bez poštivanja položaja bivših republika u Ustavu SFRJ iz 1974. godine, što je bio i temelj za „deset mišljenja“ Badinterove komisije. Upravo je zbog toga i opasno što su se neke važne institucije u suvremenoj Hrvatskoj upustile u falsificiranje ili reviziju povijesti.

Nije moguće privoditi kraju ovu dekonstrukciju i iz nje proizašao pledoaje za deviktimizaciju i sintetičko pamćenje a da se ne oda posljednja počast čovjeku i umjetniku (umro 13. travnja 2015.), koji je ponajviše utjecao na utemeljenje kritičke kulture sjećanja u SR Njemačkoj.²⁰

Priča je veoma kompleksna, ali ju je moguće pojednostaviti na sljedeći način: Grass je prvo umjetničkim sredstvima prisilio Nijemce da propitaju vlastitu opijenost nacionalsocijalizmom kako bi potom dekonstruirali prošlost, govoreći Derri-daovim jezikom, te je potom i kritički nadvladali. Drugim riječima, poslijeratni Nijemci prvo su od Grassa učili deviktimizaciju da bi stekli pravo i na viktimologiju. U zemljama sljedbenicama bivše SFRJ je, na žalost, još uvijek i posvuda obrnut slučaj: umjesto kritičkoga nadvladavanja prošlosti putem viktimologije (dostojanstvena žrtvoslovlja) provode se ostrašćeni „građanski ratovi sjećanja“ putem viktimizacija i „viktimo-transagresija“ u funkciji budućih ratova.

Nema nikakve sumnje kako je i u zemljama bivše SFRJ došlo vrijeme da se svi instrumenti akademske i političke moći koji se koriste u „radu na nacionalnom pamćenju“ počnu koristiti za deviktimizaciju narativa i politika u funkciji kritičkoga sjećanja i sintetičkoga zapamćenja. Sljedbom Grassova poučka, dakle, bilo bi potrebno žurno započeti kritički propitkivati prošlost da bismo se prvo posramili svih

¹⁹ Izjava Ivice Račana na Bleiburgu 2002. godine: „Nesreća Bleiburga i Križnog puta velika je. Trebamo je pamtit i kao opomenu“, www.milelasic.com, 18. V. 2015., <http://www.milelasic.com/?p=2402>.

²⁰ Vidi Mile Lasić, „Grassov poučak: sram i suze“, *Autograf.hr*, 29. IV. 2015., <http://www.autograf.hr/grassov-poucak-sram-i-suze/>.

zločina počinjenih u naše ime pa tako potom i stekli pravo na vlastite suze. Drugoga puta i nema u zasnivanju kritičke kulture sjećanja i u mukotrpnu procesu kritičkoga nadvladavanja prošlosti.

Da, vrijeme je za protukulturu, ako se već oficijelna kultura upustila u „radu na nacionalnom pamćenju“ u revizionizme velikoga formata, govoreći jezikom Edwarda Wadiea Saida. Prema Saidovu mišljenju, „službena kultura je svećeničko lice akademija i države [...], ali istina je, također, da dodatno glavnim strujanjima službene ili kanonizirane kulture postoje i odudarajuće ili alternativne, neortodoksne odnosno heterodoksne kulture, koje nose mnoge anti-atoritarne crte, s kojima konkuriraju službenoj kulturi. Ove kulture se mogu označiti i protu-kulturom, pod čim se podrazumijeva svenakupnost ispoljavanja i aktivnosti raznih i različitih outsiderskih skupina: siromašnih, imigranata, boema, pobunjenika, društvenih outsidersa, umjetnika...“²¹

Na žalost, samo se s margina društva, iz redova „protukulture“ mogu očekivati impulsi kritičkoj kulturi sjećanja. Otuda je u procesu kritičkoga nadvladavanja prošlosti nužno upravo s pozicije *outsidera* i upućivati apele ili pledoaje jer impulsi i nemaju otkuda doći, nego iz redova kontrakulture!

²¹ Edward SAID, „The Clash of Definitions“, Edward SAID, *Reflections on Exile and Other Essays*, Cambridge – London, 2000., str. 578. U prijevodu s engleskog na hrvatski u knjizi: Mile LASTIĆ, *Avanti dilatanti*, Sarajevo – Zagreb, 2015.